

Семигіна Тетяна Валеріївна<sup>1</sup>, Ярошенко Алла Анатоліївна<sup>2</sup>

Tetyana Semigina

Alla Yaroshenko

## ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ: ПРАКТИКА Й ОСВІТА

GENDER ASPECTS OF MODERN SOCIAL WORK: PRACTICE AND EDUCATION

### АНОТАЦІЯ:

Відображене у вітчизняному й закордонному науковому дискурсі питання протидії гендерній дискримінації є засадничим положенням сучасних міжнародних фахових стандартів. У цій науковій розвідці за мету поставлено оглянути підходи до інтеграції гендерних пріоритетів у практику соціальної роботи та окреслити можливі шляхи розвитку гендерної підготовки соціальних працівників. Розглянуто призначення та складові гендерних підходів (гендерна інтеграція, гендерний мейнстримінг), їхній континуум відповідно до бачення Р. Гупти (стереотипний, нейтральний, чутливий, перетворювальний підходи до підхід із позицій емплауерменту). Визначено ключові принципи роботи з жінками у рамках феміністичної соціальної роботи (за Л. Домінеллі), згідно із якими соціальним працівникам слід ставитися до жінок як до активних агентів змін, здатних самостійно ухвалювати рішення у всіх аспектах свого життя. Охарактеризовано позицію, за якої у практиці соціальної роботи потрібно враховувати специфіку соціалізації жінок (Дж. Норман та Б. Вілер), а також уявлення про соціальну роботу як «жіночу професію». Проаналізовано зміст програм підготовки соціальних працівників, відтак визначено причини, що уповільнюють упровадження в Україні гендерно чутливих навчальних стратегій. Зауважено, що гендерна підготовка соціальних працівників повинна бути орієнтована на те, щоб навчити майбутніх і нинішніх фахівців із соціальної роботи здійснювати діагностику того, як гендер визначає баланс влади у стосунках між жінками й чоловіками та поміж самими жінками і зумовлює соціальне пригнічення та дискримінацію.

### ABSTRACT:

Countering gender discrimination is reflected in current international professional standards and in international academic discourse. The purpose of this research is to look at approaches to

---

<sup>1</sup> доктор політичних наук, професор кафедри соціальної роботи і практичної психології, проректор з наукової роботи

*Академія праці, соціальних відносин і туризму, УКРАЇНА*

*D.Sc. (Politics), Professor of Social Work and Applied Psychology Department*

*Academy of Labor, Social Relations and Tourism, UKRAINE*

<sup>2</sup> аспірантка

*Академія праці, соціальних відносин і туризму, УКРАЇНА*

*Ph.D. student*

*Academy of Labour, Social Relations and Tourism, UKRAINE*



integrating gender priorities into social work practices and to outline possible ways to develop gender training for social workers. Purpose and components of gender approaches (gender integration, gender mainstreaming) are outlined. The continuum of gender approaches by R. Gupta (stereotypical, neutral, sensitive, transformative and empowerment approaches) is considered. Key principles for working with women within the feminist social work perspective (according to L. Dominelli), are identified. It is stressed that social workers should treat women as active agents of change, capable of making decisions independently in all aspects of their lives. The ideas regarding the peculiarities of women's socialization in social work practice (J. Norman and B. Wheeler), as well as the concept of social work as a "women's profession" are characterized. The content of training of social workers is analyzed, the reasons for slowing down the implementation of gender sensitive educational strategies in Ukraine are determined. It has been pointed out that gender training of social workers should be oriented towards teaching future and current social work professionals to diagnose how gender determines the balance of power in relations between women and men, and leads to social oppression and discrimination.

---

### **ВСТУП.**

Сучасна концептуалізація соціальної роботи як фахової діяльності є за своєю суттю профеміністською, орієнтованою на протидію дискримінації за ознакою статі, зокрема дискримінації жінок. Це зумовлено тим, що у своїй щоденній діяльності соціальні працівники здійснюють практичну допомогу клієнтам, які потерпають від проблем, що закорінені у нерівноправ'ї, в тому числі гендерному. Така антидискримінаційна парадигма відображена як у міжнародних фахових стандартах соціальної роботи і теоретичних підвалинах феміністичної соціальної роботи, так і в міжнародних стандартах підготовки соціальних працівників [14].

В Україні різні аспекти запровадження гендерних підходів, зокрема їх застосування у соціальній сфері, вивчали Л. Гейдар, Т. Говорун, О. Кікінежді, О. Кравченко, Е. Ламах, Т. Марценюк, О. Рассказова, М. Скорик, Ю. Стребкова та ін. Проте актуальною, але недостатньо висвітленою залишається проблема планування підготовки соціальних працівників, яка б урахувала специфічні гендерні проблеми в практиці соціальної роботи, та концепції феміністичної соціальної роботи.

Ця наукова розвідка ставить за мету оглянути підходи до інтеграції гендерних пріоритетів у практику соціальної роботи та окреслити можливі шляхи розвитку гендерної підготовки соціальних працівників.

## ГЕНДЕРНІ ПІДХОДИ У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ.

Зауважимо насамперед, що гендерний підхід полягає у включенні гендерної перспективи та гендерного аналізу до всіх етапів розробки, реалізації та оцінювання проєктів, стратегій і програм [13]. Такий підхід поділяють на гендерну інтеграцію та гендерний мейнстримінг. Гендерна інтеграція зосереджена на розробці, аналізі, моніторингу та оцінюванні програм із урахуванням гендерних чинників, тоді як гендерний мейнстримінг спрямований на комплексне включення гендерних питань до організаційних процесів та політик, які тривають і після завершення певного проєкту [5]. Це сповна стосується і конкретних втручань соціальної роботи, і організації надання соціальних послуг.

Нааявні стратегії й підходи, що визначають ступінь і характер включення гендерних питань до інтервенцій із соціальної роботи, варіюються і відрізняються акцентами гендерної інклюзії, що стосуються фокусу, спрямованості та відправного пункту роботи, а також ставленням до рівності статей і відмінностей між ними.

У 2000 році Гіта Рао Гупта (Geeta Rao Gupta), американська дослідниця індійського походження, відома своєю участю у русі захисту прав жінок, запропонувала *континуум* (від лат. continuum – безперервне, суцільне) *гендерних підходів* [3]. Її модель містить низку підходів, що утворюють послідовну шкалу: стереотипний, нейтральний, чутливий, перетворювальний та емпauerмент (наснаження).

За *стереотипного* підходу відмінності в гендері не визнають та не враховують у програмах, що призводить до «заподіяння шкоди». За *нейтрального* підходу відмінності в гендері визнаються, але у програмах на них не зважають. *Чутливий* підхід орієнтований на інтервенції, спрямовані на покращення доступу жінок до соціальних послуг. Проте він виявився недостатнім для подолання дисбалансу сил у гендерних відносинах, що посилює уразливість жінок.

*Перетворювальний* підхід диктує політики, спрямовані на розширення прав і можливостей жінок, питання сексуального здоров'я та гендерного насильства. У разі його впровадження наголошують на необхідності залучати до програм чоловіків шляхом консультування пар, формування конструктивних ролей у сферах сексуального та репродуктивного здоров'я, раннього втручання в процес соціалізації хлопчиків для перегляду традиційних уявлень про маскуліність тощо.

*Емпауермент* передбачає розширення прав і можливостей індивідумів, а також звільнення жінок і чоловіків від впливу традиційних і деструктивних гендерних норм. Програми спрямовані на заохочення жінок до прийняття рішень, на поліпшення їхнього доступу до інформації, послуг і технологій. Суттєве значення для жінок має оволодіння новими навичками і набуття групової ідентичності, відмінної від сім'ї, яка стає ресурсом, джерелом сили.

Гіта Рао Гупта наголошує, що чутливий, перетворювальний підходи й підхід, який розширює можливості, не виключають один одного й мають застосовуватися одночасно з розширенням варіантів у кожній із категорій [3].

Водночас британська дослідниця Лена Доміnellі (Lena Dominelli), яка є прихильницею антидискримінаційних структуралістських підходів у соціальній роботі, визначила принципи роботи з жінками у рамках феміністичної парадигми соціальної роботи. Йдеться, зокрема, про необхідність визнавати різноманітність жінок; цінувати їхні сильні сторони; уникати надання привілеїв одним групам жінок на шкоду іншим, оскільки це відтворює владні ієрархії в суспільстві. Л. Доміnellі пропонує соціальним працівникам ставитися до жінок як до активних агентів змін, здатних самостійно ухвалювати рішення у всіх аспектах свого життя. Дослідниця переконує надавати жінкам можливість висловитися, розповісти про свої потреби і способи розв'язання проблем; розглядати індивідуальні проблеми жінок не самі по собі, а в контексті соціальних ситуацій, і визнавати взаємозв'язок між конкретними особами й групами, що мають відношення до проблеми.

Соціальні працівники, на думку Л. Доміnellі, мають переконуватися в тому, що потреби жінок задовольняються в системі їхньої взаємодії з іншими людьми, групами і спільнотами, а особистість кожної жінки теж розглядається як система. Ці принципи випливають із потреби визнати взаємозалежний характер людських відносин, унаслідок чого все те, що відбувається з однією людиною або групою, має вплив на будь-кого. Послідовниця соціально-колективістської практики, Л. Доміnellі вважає, що в кожному випадку і в кожній інтервенції слід працювати як на індивідуальному, так і на соціальному рівнях; розглядати приватні, індивідуальні негаразди як публічні, соціальні проблеми; визнавати принцип «особисте є політичним» на макро-, мезо- і мікрорівнях практики; прагнути

знаходити колективні рішення для розв'язання індивідуальних проблем [1; 2].

На переконання дослідниці, феміністична соціальна робота як різновид критичної соціальної роботи визначає жіночий досвід як вихідну точку аналізу, фокусується на зв'язку між становищем жінки в суспільстві та життєвими труднощами, з якими вона стикається, відповідає на конкретні потреби жінки, вибудовує егалітарні стосунки у взаємодії «клієнт – соціальний працівник» та звертається до структурних нерівностей [2].

На цікавій позиції стоять американські дослідниці Джудіт Норман (Judith Norman) і Барбара Вілер (Barbara Weeler) (1996), які наголошують, що більшість моделей психологічної допомоги у соціальній роботі базуються на психологічному розвитку чоловіків [7]. Тому для набуття такими послугами гендерно чутливих ознак соціальним працівникам необхідно враховувати відмінності в етапах психологічного розвитку і соціалізації жінок і чоловіків та бути ознайомленими з феміністичною теорією і моделями терапії.

Водночас соціальну роботу подекуди розглядають як «допоміжну професію», «доглядальну професію», «жіночу професію», професію, орієнтовану на соціальне обслуговування, а не на соціальний розвиток. Начебто соціальна робота повинна бути спрямована передовсім на формування сімейних цінностей та підтримку сімейно-рольових традицій, панівних у певному суспільстві [4; 6]. Однак за такого підходу соціальні працівники, зокрема жінки, стають носіями гендерних стереотипів і так сприяють відтворенню моделей структурної нерівності у суспільстві.

Отже, у соціальній роботі сьогодні співіснують як гендерно сліпі підходи, так і підходи наснаження, активізації жінок задля подолання власного соціального пригнічення. Перед соціальними працівниками часто постає завдання провести серйозну внутрішню роботу – з'ясувати, які саме їхні власні цінності, судження щодо гендерного розподілу влади, а також теоретичні та практичні знання беруться до уваги при аналізі проблем клієнтів. Належне артикулювання гендерних проблем можливе лише за умови спирання на етичні принципи соціальної роботи [14]. Наразі, на нашу думку, в Україні можлива реалізація перехідної моделі, яка включатиме елементи як гендерно нейтральних підходів, так і емпаяерменту (наснаження).



## ГЕНДЕР І ОСВІТА У ВІТЧИЗНЯНІЙ СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ.

Важливими складовими підготовки соціальних працівників сьогодні є знання з гендерних питань. Аналіз вітчизняних програм підготовки бакалаврів і магістрів соціальної роботи засвідчив, що поступово відбувається включення у навчальний процес предметів, які безпосередньо пов'язані з вивченням гендерної проблематики. Так, майбутнім магістрам соціальної роботи Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка запропоновано прослухати курс «Гендерні проблеми в соціальній роботі» (3 кредити ЄКТС) [11], а слухачів бакалаврських програм Національного університету «Львівська політехніка» знайомлять із феміністичними теоріями та їх застосуванням у практиці соціальної роботи в межах дисципліни «Феміністичні аспекти соціальної роботи» (4 кредити ЄКТС) [12]. Проте – на відміну від закордонної освітньої практики [7; 8] – в українській системі освіти дотепер нерідко нехтують вивченням механізмів відтворення гендерної нерівності та наданням майбутнім фахівцям критичних рамок феміністичної соціальної роботи.

З-поміж причин, що уповільнюють упровадження в Україні гендерно чутливих навчальних стратегій, можна виокремити: упереджене ставлення і низький рівень поінформованості щодо фемінізму; часткове включення в навчальний процес гендерних питань як категорії аналізу; відсутність розробленого інструментарію. Також в українському науковому дискурсі недостатньо репрезентовані роботи, що висвітлюють методи та підходи, які можуть бути використані як при викладанні гендерних проблем у соціальній роботі майбутнім фахівцям, так і під час навчання практиків соціальної роботи [9; 10; 15].

Однак важливо, щоб фахівці навчилися викривати дискримінаційні смисли, вербалізовані та візуалізовані в навчальних і методичних матеріалах із соціальної роботи [15]. Адже, як зазначає Єлена Ярська-Смірнова, хоча загальний зміст навчальних матеріалів може бути вільним від сексизму, проте замовчування або побіжне згадування гендерної проблематики свідчить про наявність упередженості, ігнорування питань технологій нондискримінаційної соціальної роботи та активної толерантності й соціально критичної позиції фахівців. Наразі, на думку Є. Ярської-Смірної, здебільшого лише невеликі фрагменти навчальних матеріалів у соціальній роботі присвячені концептуальним уявленням про гендерні відмінності в аспекті прав людини і як чинники, що провокують соціальні

проблеми, а загальна розповідь вибудовується не на засадах гендерної теорії, а поза ними або навіть всупереч ним [16].

Відтак гендерна підготовка соціальних працівників має бути орієнтована на те, щоб навчити студентів і практиків (професіоналів у соціальній роботі та парапрофесійних працівників) робити діагностичний зріз того, як гендер визначає баланс влади у стосунках між жінками й чоловіками та поміж самими жінками. Такі аналітичні навички і сформовані на їхній основі компетентності впливають на надання соціальних послуг, які постають своєрідними «гендерними відповідями» та здатні посилити або оскаржити гендерні стереотипи і врешті призвести до соціальних змін.

## ВИСНОВКИ.

У сучасній фаховій соціальній роботі представлені різні підходи, які формують гендерно чутливі чи гендерно сліпі послуги, визначають, у який спосіб соціальні працівники мають протидіяти дискримінації за гендерною ознакою та реагувати на структурні нерівності. Впровадження сучасних розвивальних технологій соціальної роботи, покликаних упроваджувати антидискримінаційну практику, потребує належної підготовки соціальних працівників, а фахівці-практики у своїй роботі мають спиратися на етичні норми та компетентності заради подолання гендерних стереотипів і соціального гноблення.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- [1] Dominelli, L. (2002). *Feminist Social Work Theory and Practice*. London: Palgrave, 2002.
- [2] Dominelli, L. (2006). *Women and Community Action: Local and Global Perspectives*. Cambridge: Polity Press.
- [3] Gupta, G. R. (2000). Gender, Sexuality, and HIV/AIDS: The What, the Why, and the How. *Canadian HIV/AIDS Policy and Law Review*, 5(4), 86–93.
- [4] Hicks, S. (2015). Social Work and Gender: An Argument for Practical Accounts. *Qualitative Social Work*, 14(4), 471–487.
- [5] Houck, F., Silva, R., Rottach, E. (2012). *Integrating Gender and Gender-Based Violence into HIV Programs*. Washington, DC: Futures group.
- [6] McPhail, B.A. (2004). Setting the Record Straight: Social Work Is Not a Female-Dominated Profession. *Social Work*, 49(2), 323–326.
- [7] Norman, J., Wheeler, B. (1996). Gender-Sensitive Social Work Practice: A Model for Education. *Journal of Social Work Education*, 32(2), 203–213.



- [8] *Teaching Gender in Social Work* (2009). ZuidamUithof Drukkerijen, Utrecht.
- [9] Войтовська, А. І. (2017). Гендерні особливості підготовки фахівців соціальної сфери. *Актуальні дослідження в соціальній сфері: матеріали IX Міжнар. наук.-практ. конф.* 17 трав. 2017 р. (с. 253–255). Одеса.
- [10] Войтовська, А. І., Кравченко, О. О., укл. (2018). *Актуальні проблеми соціальної роботи з жінками: навч. посібник для студентів спеціальностей 231 Соціальна робота та 232 Соціальне забезпечення*. Умань: Візаві.
- [11] Київський національний університет імені Тараса Шевченка (2018). *Робоча програма навчальної дисципліни «Гендерні проблеми в соціальній роботі»*. Доступно з: <http://bit.ly/2Pp7M7S>.
- [12] Національний університет «Львівська політехніка» (2019). *Феміністичні аспекти соціальної роботи*. Доступно з: <http://edu.lp.edu.ua/moduli/feministychni-aspekty-socialnoyi-roboty>.
- [13] Региональный центр ПРООН (2007). *Практическое руководство по внедрению гендерного подхода: методология, обзор по секторам, сборник примеров из практики*. Братислава.
- [14] Семигіна, Т. (2019). Нові глобальні етичні принципи соціальної роботи. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*, 1, 70–85.
- [15] Ярошенко, А. А., Семигіна, Т. В. (2019). Розпізнати нерівність: гендерний аналіз навчальних матеріалів у соціальній роботі. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна*, 32, 183–198.
- [16] Ярская-Смирнова, Е.Р. (2006). Гендер в дискурсе социальной работы: анализ учебной литературы. *Женщина в российском обществе*, 3, 17-32.

#### REFERENCES:

- [1] Dominelli, L. (2002). *Feminist Social Work Theory and Practice*. London: Palgrave, 2002.
- [2] Dominelli, L. (2006). *Women and Community Action: Local and Global Perspectives*. Cambridge: Polity Press.
- [3] Gupta, G. R. (2000). Gender, Sexuality, and HIV/AIDS: the What, the Why, and the How. *Canadian HIV/AIDS Policy and Law Review*, 5(4), 86–93.
- [4] Hicks, S. (2015). Social Work and Gender: An Argument for Practical Accounts. *Qualitative Social Work*, 14(4), 471–487.
- [5] Houck, F., Silva, R., Rottach, E. (2012). *Integrating Gender and Gender-Based Violence into HIV Programs*. Washington, DC: Futures group.
- [6] McPhail, B. A. (2004). Setting the Record Straight: Social Work Is Not a Female-Dominated Profession. *Social Work*, 49(2), 323–326.
- [7] Norman, J., Wheeler, B. (1996). Gender-Sensitive Social Work Practice: A Model for Education. *Journal of Social Work Education*, 32(2), 203–213.



- [8] *Teaching Gender in Social Work* (2009). ZuidamUithof Drukkerijen, Utrecht.
- [9] Voytovska, A. I. (2017). Henderni osoblyvosti pidhotovky fakhivtsiv sotsial'noyi sfery [Gender peculiarities of social specialists training]. Aktual'ni doslidzhennya v sotsial'niy sferi: materialy IX Mizhnar. nauk.-prakt. konf. 17 trav. 2017 r. (p. 253–255). Odesa [in Ukrainian].
- [10] Voytovska, A. I., Kravchenko, O. O., eds. (2018). *Aktual'ni problemy sotsial'noyi roboty z zhinkamy: navch. posibnyk dlya studentiv spetsial'nostey 231 Sotsial'na robota ta 232 Sotsial'ne zabezpechennya* [Actual problems of social work with women: textbook for students of specialties 231 Social work and 232 Social welfare]. Uman: Vizavi [in Ukrainian].
- [11] Taras Schevchenko National University of Kyiv (2018). *Robocha prohrama navchal'noyi dysypliny «Henderni problemy v sotsial'niy roboti»* [Syllabus of the discipline "Gender problems in social work"]. Retrieved from: <http://bit.ly/2Pp7M7S> [in Ukrainian].
- [12] National University «Lviv Politechnic» (2019). *Feministychni aspekty sotsial'noyi roboty* [Feminist aspects of social work]. Retrieved from: <http://edu.lp.edu.ua/moduli/feministychni-aspekty-socialnoyi-roboty> [in Ukrainian].
- [13] UNDP Regional Centre (2007). *Prakticheskoye rukovodstvo po vnedreniyu gendernogo podkhoda: metodologiya, obzor po sektoram, sbornik primerov iz praktiki* [A Practical Guide to Implementing the Gender Approach: Methodology, Sector Review, Case Study]. Bratislava [in Russian].
- [14] Semigina, T. (2019). Novi hlobal'ni etychni pryntsypy sotsial'noyi roboty [New Global Ethical Principles of Social Work]. *Visnyk Akademiyi pratsi, sotsial'nykh vidnosyn i turyzmu*, 1, 70–85 [in Ukrainian].
- [15] Yaroshenko, A. A., Semigina, T. V. (2019). Rozpiznaty nerivnist': hendernyy analiz navchal'nykh materialiv u sotsial'niy roboti [Recognize Inequality: A Gender Analysis of Social Work Learning Materials]. *Zbirnyk naukovykh prats' Kam"yanets'-Podil's'koho natsional'noho universytetu*, 32, 183–198 [in Ukrainian].
- [16] Yarskaya-Smirnova, E.R. (2006). Gender v diskurse sotsial'noy roboty: analiz uchebnoy literatury [Gender in the Discourse of Social Work: An Analysis of Educational Literature]. *Zhenshchina v rossiyskom obshchestve*, 3, 17–32 [in Russian].

